

Osmanlı kaleleriyle ilgili kaynakların arasında kale anahtarları gelmektedir. Fethedilen pek çok kalenin anahtarları günümüze ulaşmış olup bunların birçoğu Topkapı Sarayı Müzesi'nde muhafaza edilmektedir. Anahtarların kabzalarının üzerine ait olduğu kalenin basit bir planı çizilmiş, ayrıca bir de kısa tarihçe (kitâbe) konulmuştur. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tamir masraflarını belirten çok sayıda belgenin bir kısmı yayımlanmıştır. Türk kalelerinin birçoğunun iyi bir işçilikle meydana getirilmiş kitâbeleri vardı. Evliya Çelebi *Seyahatnâme*'sinde, gördüğü kalelerin kitâbelerini kaydetmiştir.

Moldavya'daki Bender Kalesi'nin kitâbesi Kanûnî Sultan Süleyman devrine ait güzel bir kitâbe örneğidir. Bu kitâbe yerinden sökülerek Rusya'ya götürülmüştür. Doğu Karadeniz kıyısındaki Sohum Kalesi'nin kitâbesi, kalenin düşman tarafından işgalinden sonra yurda getirilmiş olup halen Topkapı Sarayı Müzesi iç avlusunda bulunmaktadır. Vidin, Niğbolu, Varna, Şumnu kaleleri kitâbeleri mevcut olup Vidin ve Varna kalelerinin kitâbeleri Rusya'da Leningrad ve Puşkin müzelerindedir.

Belgrad Kalesi XVIII. yüzyılın ilk yarısında Avusturyalılar'dan geri alındıktan sonra ana girişi olan İstanbul kapısı üstüne I. Mahmud devrinin ünlü şairlerinden Neylî'nin kıtaları işlenmiştir. Avusturyalılar Belgrad'ı tekrar aldıklarında başkumandan Graf von Laudan kitâbeyi yerinden söktürerek Viyana yakınlarında Hadersdorf'taki mâlikânesinin bahçesine taşıttırıştır. Bu kitâbe günümüzde hâlâ orada bulunmaktadır.

Kale kumandan ve muhafızlarının adlarını ihtiva eden mühürler kalelere dair arşiv belgeleri arasında zikredilebilir. Mora eyaletindeki kalelerin muhafız ve kumandanlarının isimleriyle mühürlerini gösteren cetvel buna örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca çeşitli kanunnâmelerde kale yönetimi ve görevlileriyle ilgili bilgiler yer almaktadır (bk. DİZDAR).

Osmanlı Devleti ile savaş halinde olan ülkelerin tebaaları İstanbul'da Yedikule ve Rumeli hisarlarına, Anadolu'da Amasya ve Amasra gibi yerlerdeki kalelere hapsedilmiştir. Suçlu yeniçerilerin Ağakapısı'nda sorguları bittikten sonra Eminönü'ndeki Çardak İskeleyi'nden Rumelihisarı'na veya Çanakkale'deki kalelere gönderilirlerdi. İslâm tarihinde ünlü bir kale de İran'da Kazvin yakınında Alamut Kalesi'dir. Bâtınî lideri Hasan Sabbâh çok sarp

bir tepedeki bu kaleyi merkez yaparak çalışmalarını burada sürdürmüştür.

BİBLİYOGRAFYA :

Genel ve Toponomi. Feyyûmî, *el-Mişbâhu'l-münir*, Bulak 1316, II, 75; *Lisânü'l-Arab*, "kl'a" md.; *Tâcü'l-arûs*, "kl'a" md.; O. Piper, *Burgenkunde*, München 1912; F. Lot, *L'art militaire et les armées au moyen âge en Europe et dans le proche orient*, Paris 1946, I-II; S. Toy, *A History of Fortification*, London 1955; B. Ebhardt, *Der Wehrbau Europas im Mittelalter*, Oldenburg 1958; L. Villena, *Proposal for a Multilingual Glossary on Medieval Military Architecture*, L'institut international des chateaux hisbriques, Rosendael 1969, s. 7-41; a.mlf., *Glos-sario de dermino castellológicos medievales en lenguas Roma nicas (Tıra da aparte de Ca-stillos de Espana'dan ayrı basım)*, [baskı yeri yok] 1971, s. 77-92; Semavi Eyice, "Kale", *TA*, XXI, 137-138.

Antikçağ. A. Nynaber, *Die Wehrbauten des Irak*, Berlin 1920; W. B. Dinsmoor, *The Architecture of Ancient Greece*, London 1950; F. C. E. Winter, *Greek Fortifications*, Toronto 1971; A. Muhibbe Darga, *Hitit Mimarlığı: Yapı Sanatı Arkeolojik ve Filolojik Veriler*, İstanbul 1985; a.mlf., *Hitit Sanatı*, İstanbul 1992; Aşkıdıl Akarca, *Yunan Arkeolojisinin Ana Çizgileri: Şehir ve Savunması*, Ankara 1987.

Bizans. Ch. Diehl, *Afrique Byzantine*, Paris 1896; C. Foss – D. Winfield, *Byzantine Fortifications*, Pretoria 1986; C. Foss, *Survey of Medieval Castles of Anatolia: 2. Nicomedia*, Oxford 1996; W. Müller-Wiener, "Mittelalterliche Befestigungen im südlichen Jonien", *İstanbul Mitteilungen*, sy. 11, İstanbul 1961.

Haçlılar. E. Rey, *Les monuments de l'architecture militaire des croisés en Syrie et dans l'île de Chypre*, Paris 1871; A. Gabriel, *La cité de Rhodes*, Paris 1921-23, I-II; C. Enlart, *Les monuments des croisés dans le royaume de Jérusalem: Architecture religieuse et civile*, Paris 1925; L. Rey, "Les remparts de Durazzo", *Albania revue d'archéologie et d'histoire de l'art*, Paris 1925, s. 33-48; P. Deschamps, *Le crades chevaliers*, Paris 1934; a.mlf., *Le château de Saone et ses premiers seigneurs*, Paris 1935; R. Fedden – J. Thomson, *Crusader Castles*, London 1957; W. Müller-Wiener, *Burgen der Kreuzritter im Heiligen Land auf Zypern und in der Ägäis*, München-Berlin 1966; H. Hellenkamper, *Burgen der Kreuzritterzeit in der Grafschaft Edessa und im Königreich Kleinarmenien*, Bonn 1976.

Ermeni. R. W. Edwards, "Ecclesiastical Architecture in the Fortifications of Armenian Cilicia", *Dumbarton Oaks Papers*, sy. 36, Washington 1982, s. 154-176; a.mlf., "Ecclesiastical Architecture in the Fortifications of Armenian Cilicia: Second Report," *a.e.*, sy. 37 (1983), s. 123-146.

Balkanlar. S. Curcic – E. Hadjitiyphonos, *Secular Medieval Architecture in the Balkans 1300-1500 and Its Preservation*, Thessalonik 1997; V. Kamsi, "Fortifikimi i hyrijes kryesore të kështjellës së Shkodrës", *Monumentet*, sy. 3, Tirana 1972, s. 163-170.

Türk. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I-X, tür.yer.; Halil Edhem [Eldem], *Yedikule Hisarı*, İstanbul 1932; H. Högg, *Türkenburgen am Bos-*

porus und Hellespont, Dresden 1932; A. Gabriel, *Les châteaux turcs du Bosphore*, Paris 1943; K. Andrews, *Castles of the Morea*, Princeton 1953; İsmail Utkular, *Çanakkale Boğazında Fatih Kaleleri*, İstanbul 1953; Nazmi Sevgen, *Anadolu Kaleleri*, Ankara 1959; Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârîsi III-IV*, tür.yer.; a.mlf., *Avrupa'da Osmanlı Mi'mârî Eserleri, II-III*, tür.yer.; Muzaffer Erdoğan, "Osmanlı Mimari Tarihinin Arşiv Kaynakları", *TD*, III (1953), s. 95-122; Oktay Aslanapa, "Topkapı Sarayı'nda Kalmış Bazı Kale Anahtarları", *STY*, XI (1981), s. 13-27; Semavi Eyice, "Marmara'da İki İskoç Şatosu", *STAD*, I/2 (1988), s. 28; Yaşar Çoruhlu – Ömer Çakır, "Ordu'nun Mesudiye İlçesi Kale Köyü'nde Bir Türkmen Kalesi, Mezartaşları ve Üç Mezar Anıtı", *TD*, sy. 36 (2000), s. 81-136.

SEMÂVİ EYİCE

KÂLE

(كَل)

Hadisin semâ, kıraat gibi tahammül yollarıyla rivayet edildiğini veya rivayette tedlîs yapıldığını gösteren terim.

Sözlükte "dedi, söyledi" anlamına gelen kâle kelimesi terim olarak râvinin hadisi hocasından semâ, kıraat, münâvele, icâzet, vicâde gibi tahammül yollarından biriyle aldığını ifade eder ve "kâle fülân, kâle lî fülân, kâle lenâ fülân" şeklinde kullanılır. Şu'be b. Haccâc, Hemmâm b. Yahyâ, Hammâd b. Zeyd gibi âlimler kâle lafzını semâ yoluyla, Haccâc b. Muhammed el-A'ver kıraat yoluyla alınan hadislerin rivayetinde kullanmışlardır; Evzâî ise bu sîganın münâvele ve icâzet metotlarıyla alınan hadisler için kullanılması gerektiğini belirtmiştir. II (VIII) ve III. (IX.) yüzyıllarda bu sîganın vicâde yoluyla elde edilmiş, ancak semâ gerçekleştirilememiş hadislerin rivayetinde kullanıldığı da görülmektedir. Kâle sîgası, aynı dönemde isnadında kopukluk ve tedlîs bulunan rivayetlerde de yer almıştır. Bu sebeple muhaddisler kâle ile yapılan rivayetlerden sakındırmışlar ve tedlîs yapmakla tanıyan râvilerin bu sîga ile gelen rivayetlerinin semâ göstermeyeceğine işaret etmişlerdir. Ayrıca kâle lafzının semâ ve ittisâle mi yoksa tedlîs ve inkıtâa mı delâlet ettiğini anlamak için sîgayı kullanan râvinin esas alınması gerektiğini söylemişlerdir. Buna göre râvi semâdan başka yolla rivayette bulunmuyorsa onun kullanıldığı kâle lafzı semâ ve ittisâle, hem semâ hem diğer yollarla hadis alıyorsa semâ yoluyla aldığı kesinleşmedikçe tedlîs ve inkıtâa delâlet ettiği kabul edilir.

Süyûtî, Babanzâde Ahmed Naim ve Futa Sezgin kâle sîgasının, şeyhin talebesine

hadis rivayeti halinden ziyade sened ve metin açısından hadisin müzakere edildiği sırada işitilen hadisleri gösteren lafızlardan olduğu görülmektedir. Ayrıca Hammâd b. Zeyd ile Basralılar'ın bu sığayı merfû hadisleri rivayette kullandıkları da kaydedilmekte, buna göre kâle, hadisin alındığı metodu değil kaynağının Hz. Peygamber olduğunu ortaya koymaktadır.

Buhârî'nin bu lafza hangi amaçla yer verdiğine dair farklı görüşler ileri sürülmüş, Ebû Ca'fer Ahmed b. Hamdân el-Hîrî, Buhârî'nin "kâle lî fülân" tabirini arz ve münâvele için, Ebû Abdullah İbn Mende ise icâzet yoluyla aldığı hadisler için kullandığını söylemişlerdir. Ancak İbn Hacer el-Askalânî, Buhârî'nin *el-Câmi'u's-ş-şahîh*'inde "kâle lî" lafzıyla yaptığı rivayetleri başka eserlerinde "haddesenâ" sığasıyla rivayet ettiğini tesbit ederek bu görüşlerin yanlışlığını ortaya koymuş, Buhârî'nin kullandığı "kâle" ile "kâle lî" tabirleri arasında fark bulunduğuna dikkat çekip ikincisinin semâa delâletinin açık olduğunu belirtmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, I, 128, 161, 169; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* (nşr. Ahmed Ömer Hâşim), Beyrut 1405/1985, s. 326, 327, 367, 401, 458; İbn Abdülber, *Câmi'u beyânî'l-ilm*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kütüb'l-ilmiyye), II, 178-179; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 70, 136; İbn Receb, *Şerhu'İlelî't-Tirmizî* (nşr. Nureddin İtr), [baskı yeri yok] 1398/1978 (Dârü'l-mellâh), I, 255, 376; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, Beyrut 1410/1989, I, 207; a.mlf., *en-Nuket'alâ kitâbi İbnî's-Salâh* (nşr. Rebî' b. Hâdî Umeyr), Riyad 1988, II, 601; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî* (nşr. Abdülvehhâb Abdüllatîf), Medine 1392/1972, II, 11; *Tecrid Tercesesi*, I, 404; Fuat Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, İstanbul 1956, s. 97-98; Ahmet Yücel, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi (Hicri İlk Üç Asır)*, İstanbul 1996, s. 89-92.

AHMET YÜCEL

KALE MESCİDİ

Erzurum İçkale'de
Saltuklular devrinde inşa edilen
mescid.

Saltuklu Emîri Ebû'l-Muzaffer döneminde (1189-1197) ait olduğu kabul edilen mescid, İçkale'nin güney duvarında yarım silindirik bir burca bitişik olarak inşa edilmiştir. 14,70 x 10,60 m. ölçüsünde dikine yerleştirilmiş dikdörtgen plana sahip olup kalenin burcu mihrap nişi olarak düzenlenmiştir. Kesmetaş malzemenin kullanıldığı yapının kuzey cephesi ekseninde bir kapı ile iki yanında birer penceresi vardır. Duvar yüzeyinden içe çekilen kapının iki yanı sütunçelerle yumuşatılmıştır. Sivri kemerli alınlık altında dikdörtgen açıklıklı kapı basit bir silme ile dikdörtgen çerçeve içine alınmıştır; üzerinde yine dikdörtgen açıklıklı küçük bir pencere mevcuttur. Kapının iki yanında yer alan pencerelerde kapıdaki düzenlemeye benzer detaylar görülmektedir. Yapının doğu cephesinde üst sırada iki, batı cephesinde alt sırada bir, üst sırada iki olmak üzere toplam üç dikdörtgen açıklıklı pencere vardır. Son cemaat yeri bulunmamaktadır.

İçte "L" şeklinde iki kalın pâyeye enine iki bölüme ayrılmış olan mekân mihrap önünde kubbeli, giriş önünde ise çapraz tonozludur. Bölümlerin yanları sivri kemerli tonozlarla örtülüdür. Sağdaki pâyeye üzerinde basit mukarnaslı bir mihrâbiye vardır. Sivri kemerler üzerinde pandantiflerle geçişi sağlanan kubbenin eteği iki kademeli olarak daralmakta, mukarnaslı, konsollu olarak dolgularan bu kademenin birincisinde dört adet küçük pencere bulunmaktadır.

Mihrap önü kubbesi dıştan silindirik gövdeli ve konik külâhlı olarak düzenlen-

miştir. Silindirik gövde iri silmelerle sivri kemerli on altı bölüme ayrılmış olup bunların dördü istiridye kavsaralı nişle süslenmiş, diğerleri sade bırakılmıştır. Konik külâhın üzeri silmelerle iki sıra kemerli olarak süslenmiştir. Geniş bir dikdörtgen çerçeve ile sınırlandırılan mihrabın altıgenlerden oluşan bir zencerek bordürle de süslediği görülmektedir. Geniş ve büyük bir sivri kemer içine alınmış olan ve asıl mihrap nişini oluşturan burcun içi sonradan doldurulmuş ve buraya basit mukarnaslı kavsaralı yeni bir niş yerleştirilmiştir. Bu nişin üzerine ve yanına başka bir yerden getirildiği anlaşılan Arapça nesih hatlı bir kitâbeye ait parçalar yerleştirilmiştir. Asıl mihrap nişinin iki yanında tezyinî kemerlerle çevrelenmiş birer kare niş mevcuttur.

İçkale'nin güneybatı köşesinde kesmetaş kaide üzerinde tuğladan silindirik gövdeli bir minare yer almaktadır. "Tepsi minare" adıyla da tanınan bu minare muhtemelen gözetleme kulesi olarak da kullanılmıştır. Kapısı tuğla ile süslenmiş olan minarenin gövdesinde Saltuklu Emîri Ebû'l-Muzaffer'in adının geçtiği küfî hatlı bir kitâbe kuşağı vardır. Gövdenin üstünde tuğlaların değişik istifiyle oluşan baklavalı bir düzenleme görülmektedir. XIX. yüzyılda saat kulesi olarak kullanılan minarenin üzerinde bu dönemde yapılmış barok galerili bir bölüm bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdürrahim Şerif Beygu, *Erzurum: Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, İstanbul 1936, s. 93-98; İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, s. 219-221; Oktay Aslanapa, *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi: Başlangıcı ve Gelişmesi*, Ankara 1991, s. 20-21; Ali Boran, *Anadolu'da İç Kale Cami ve Mescitleri* (doktora tezi, 1997), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 19-24; Rüşhan Ank, "Erzurum'da İki Cami", *VD*, VIII (1969), s. 149-152.

AHMET VEFA ÇOBANOĞLU

KALEM (القلم)

Ulûhiyyet âleminde
bütün nesne ve olayların
kaydedilmesini sağlayan araç.

Sözlükte "kısaltmak, kesmek, yontmak" anlamına gelen *kalm* kökünden türemiş bir isim olup "yontularak bir miktar kesilmek suretiyle yazı yazmaya elverişli hale getirilen araç" demektir. Dinî bir terim olarak "kâinatın başlangıcından kıyame- te kadar meydana gelecek bütün nesne

Kale
Mescidi –
Erzurum